

УДК 332.33:631.45:633.521:631.559
© 2017

А.С. ЛІМОНТ,
кандидат технічних наук

Житомирський агротехнічний коледж,
Україна

E-mail: info@zhatk.zt.ua

вул. Покровська, 96, м. Житомир

СТАТИСТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ
РОЗОРАННОСТІ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ
УГІДЬ ТА ВРОЖАЙНІСТЬ
ЛЬОНУ-ДОВГУНЦЮ

Висвітлено розораність сільськогосподарських угідь великотоварних аграрних формувань Житомирського Полісся, концентрація посівів льону-довгунцю в яких в роки усталеного і інтенсивного розвитку льонарства в Україні, коливалася, у межах 4,2–13,6 %. Середнє арифметичне значення і середнє квадратичне відхилення емпіричного розподілу розораності аналізованих підприємств дорівнювали відповідно 65,5 і 9,75 %. За показниками асиметрії і ексцесу емпіричний розподіл розораності сільгоспугідь несуттєво відхилявся від нормального. З підвищенням розораності від 38,2 до 83,1 % урожайність насіння і волокна льону-довгунцю зростає з поступовим сповільненням за визначеними гіперболічними залежностями.

Ключові слова: сільськогосподарські угіддя, розораність, льон-довгунець, урожайність, насіння, волокно, кореляція, рівняння регресії.

Постановка проблеми. Однією з найактуальніших проблем сучасного землеробства вважають ерозію ґрунтів [1–7]. Основними причинами, що зумовлюють розвиток ерозійних процесів, вважають розораність сільськогосподарських угідь, розширення площі посіву просапних культур, укрупнення полів та значне зниження площі залісення [2–9]. На необхідність поліпшення структури агроландшафтів і оптимізації структури сільськогосподарських угідь вказано в багатьох працях, і зокрема в [8, 10]. Проте в проблемі поліпшення структури агроландшафтів залишилася поки що невирішеною низка питань. У запропонованому матеріалі й передбачено з'ясувати деякі з них.

Аналіз досліджень і публікацій. Інформація щодо розораності сільськогосподарських угідь в Україні наведена в Статистичних щорічниках, стан земельного фонду в розрізі областей, основних природних зон (Полісся, Лісостеп і Степ) аналізується в багатьох роботах. Повідомляється, що в окремих районах країни розораність сягає 96 % [6]. У структурі сільськогосподарських угідь

Дніпропетровської області на орні землі припадає 84 %, а на середовищестабілізуючі угіддя лише 16 % (у тому числі на пасовища – 13 %, багаторічні насадження – 2, на сіножаті – лише 1 %) [8]. За частки орних земель в Чернігівській області 66,5 % сприятливі кліматичні умови дозволяють вирощувати більшість сільськогосподарських культур [11]. З підвищенням розораності земель в адміністративних районах Житомирської області від 49,9 до 85,0 % рівень родючості угідь зростає від 16,3 до 34,3 бала. Проте дослідники зауважують, що високе господарське освоєння земельного фонду без належних заходів його охорони і відтворення спричинює щораз більшу деградацію земель [12, с. 63].

За розробками проф. С.Ю. Булигіна [13, 14], оптимальним слід вважати відношення дестабільних факторів (рілля, сади) до стабільних (природні кормові угіддя, ліси, лісосмуги), яке не перевищує одиниці. Розрахунки проф. М.В. Зубця і його співавторів [2] показують, що частка ріллі у складі найбільш продуктивних земель не повин-

ЗЕМЛЕРОБСЬКА МЕХАНІКА

на перевищувати 57,9 %. За даними проф. В.Ф. Сайка [6], прогнозована розораність сільськогосподарських угідь в Україні за рахунок вилучення з обробітку відповідного обсягу ріллі і переведення її в природні кормові угіддя має становити 56,8 %. Пропонованим комплексом протиерозійних заходів передбачено зменшення розораності до 40 % [2]. Стосовно розораності поліських агроландшафтів, то, за напрацюваннями В.П. Стрельченка і його співавторів [15], вона не повинна перевищувати 33 %. З посиланням на щойно згаданих науковців і рекомендовані ними обмеження розораності сільськогосподарських угідь вважаємо, що в першому наближенні зміну розораності сільськогосподарських угідь 33–57,9 % слід визнати з урахуванням можливих допусків як таку, яка встановлює граничну розораність, з перевищенням якої ґрунт деградує, і встановлена межа, на думку дослідників, є екологічно обґрунтованою.

У Житомирській області у 2015 р. розораність сільськогосподарських угідь становила 73,7 % [16]. У Житомирському Поліссі станом на 2008 р. – 63 % за екологічно обґрунтованої 40 % [17].

У США рілля становить 20 % сільськогосподарських угідь [6] (зустрічаємо близькі до цих, але дещо інші значення розораності).

Розораність сільськогосподарських угідь як антропогенний або антропогенний чинник, що спричинює деградацію ґрунтів і, за дослідженнями [12], формує їхню родючість, відповідним чином має впливати на врожайність сільськогосподарських культур. Проте аналіз публікацій засвідчив, що в літературних джерелах відсутня інформація про вплив розораності сільськогосподарських угідь на врожайність хоча б провідних та характерних і традиційних для відповідної природної зони чи окремого регіону сільськогосподарських культур. Тому вважаємо, що опублікований раніше матеріал [18] варто доповнити відомостями про особливості опрацювання зібраних статистичних даних, одержання відповідних модельних рівнянь регресії та їх графічного подання з подальшим тлумаченням.

Мета дослідження полягала в підвищенні ефективності виробництва льону-довгунцю

цю шляхом пошуку і пізнання розораності сільськогосподарських угідь льоносіючих аграрних формувань, що забезпечує наближену до максимальної врожайності льонопродукції. *Завдання дослідження:* 1) проаналізувати розподіли розораності сільськогосподарських угідь та врожайності насіння і волокна льону-довгунцю; 2) за розподілом розораності сільськогосподарських угідь в досліджуваних підприємствах з'ясувати ймовірність її забезпечення в екологічно обґрунтованих за узагальненнями межах; 3) побудувати двомірні варіаційні ряди “розораність сільськогосподарських угідь” і “врожайності насіння та волокна льону-довгунцю”; 4) за дисперсійним аналізом з'ясувати вплив розораності сільськогосподарських угідь на врожайність льонопродукції; 5) з використанням побудованих двомірних варіаційних рядів визначити коефіцієнти кореляції і кореляційні відношення, що характеризують якісний статистичний зв'язок між досліджуваними результативними і факторіальними ознаками; 6) розрахувати середньозважені значення результативних ознак, що відповідають середньогруповим значенням факторіальності; 7) здійснити вирівнювання середньозважених “експериментальних” значень результативних ознак передбачуваними алгебраїчними функціями і за R^2 -коефіцієнтом вибрати найбільш прийнятний варіант апроксимації; 8) на підставі середньої помилки вирівнювання “експериментальних” значень результативних ознак розрахувати показники оцінювання вирівнювання врожайностей насіння і волокна льону-довгунцю; 9) за середніми квадратичними відхиленнями розподілів урожайностей насіння і волокна льону-довгунцю та кореляційними відношеннями цих урожайностей по розораності сільськогосподарських угідь розрахувати помилки відповідних модельних рівнянь регресії та визначити коефіцієнти детермінації, що характеризують силу впливу факторіальної ознаки на результативні.

Об'єкт та методика дослідження. Об'єкт дослідження – виробництво льону-довгунцю в 52 великотоварних аграрних формуваннях Житомирського Полісся в роки усталеного і за державної підтримки розви-

тку льонарства і концентрації посівів льону-довгунцю в межах 4,2–13,6 % та різної розораності сільськогосподарських угідь.

Ефективність виробництва льону-довгунцю оцінювали за врожайністю насіння і волокна культури, які в дослідженні були прийняті за результативні ознаки. Розораність сільськогосподарських угідь в дослідженні прийнята за факторіальну ознаку, яку розраховували як частку ріллі у відсотковому відношенні до загальної площі сільськогосподарських угідь в підприємстві. Площі сільськогосподарських угідь і ріллі та врожайності насіння і волокна льону-довгунцю в розрізі окремих підприємств вибирали з матеріалів їх державної звітності. Обробка зібраних і опрацьованих даних здійснена за допомогою методів математичної статистики, зокрема дисперсійного та кореляційно-регресійного аналізів [19, 20], а також з використанням стандартних комп'ютерних програм.

Результати дослідження та їх обговорення. Розмах варіювання, середнє арифметичне значення, середнє квадратичне відхилення, коефіцієнт варіації, показники скошеності і пологості розподілів розораності сільськогосподарських угідь та врожайності насіння і волокна льону-довгунцю наведені в табл. 1. За визначених асиметричності і ексцесивності досліджуваних розподілів, відно-

шень показників міри асиметрії і ексцесу до своїх середніх квадратичних відхилень аналізовані розподіли несуттєво відхиляються від нормального.

Використовуючи властивості нормального розподілу і табульовані значення функції Лапласа, визначали, що в обстежених підприємствах ймовірність розораності сільськогосподарських угідь, яка знаходиться в межах 33–57,9 %, становить 0,21.

Побудовані двомірні варіаційні ряди розораності сільськогосподарських угідь як факторіальної ознаки та врожайності насіння й волокна як результативних ознак. Для з'ясування впливу розораності сільськогосподарських угідь на врожайність льону-довгунцю здійснили дисперсійний аналіз експериментальних даних за схемою нерівномірного однофакторного комплексу [19]. У дослідженні врожайності насіння і волокна число ступенів вільності факторіальної дисперсії (чисельник) становило 4, а випадкової (знаменник) – 47. Відношення першої дисперсії до другої визначало спостережуваний (розрахунковий) F -критерій (F_p). Виявилось, що стосовно насіння $F_{pn} = 2,43$, а волокна – $F_{pv} = 3,31$. Значущість впливу розораності сільськогосподарських угідь на врожайність насіння доведена з ймовірністю 0,90, оскільки за такої ймовірності табличний F -критерій

1. Основні статистичні показники розподілів розораності сільськогосподарських угідь та врожайності насіння і волокна льону-довгунцю

Показник	Розораність сільськогосподарських угідь $P_{уз}$, %	Урожайність, ц/га	
		насіння $U_{лн}$	волокна $U_{лв}$
Розмах варіювання	38,2–83,1	0,96–6,60	1,96–12,80
Середнє арифметичне значення	65,5	2,50	6,00
Середнє квадратичне відхилення	9,75	1,06	3,07
Коефіцієнт варіації, %	14,9	42,4	51,2
Показник міри: – асиметрії – ексцесу	–0,37 –0,56	0,77 1,06	0,64 –0,88
Відношення показника міри до його середнього квадратичного відхилення: – асиметрії – ексцесу	1,09 0,82	2,27 1,57	1,89 1,30

(F_T) за числа ступенів вільності чисельника 4 і знаменника 40 і 60 дорівнює відповідно 2,09 і 2,04, тобто витримується умова $F_{рн} > F_T$. Розораність сільськогосподарських угідь з ймовірністю $P = 0,95$ значущо встановлює врожайність волокна, оскільки за такої ймовірності і наведених вище чисел ступенів вільності табличний F -критерій (F_T) приймає значення 2,61 і 2,53, тобто $F_{рн} > F_T$ [20].

З використанням двовірних варіаційних рядів опрацьована кореляційна таблиця щодо пошуку і з'ясування зв'язку між урожайністю насіння та волокна і розораністю сільськогосподарських угідь (табл. 2). Коефіцієнти кореляції між урожайністю насіння та волокна і розораністю сільськогосподарських угідь мали додатні значення, що свідчить про зростання врожайності льнопродукції з підвищенням розораності сільськогосподарських угідь. Кореляційні відношення врожайності льнопродукції по розораності сільськогосподарських угідь дещо перевищують відповідні коефіцієнти кореляції, що є ознакою можливого криволінійного зв'язку між досліджуваними величинами. Криволінійний характер зміни врожайностей насіння і волокна залежно від розораності сільськогосподарських угідь підтвердив розрахунок t -критерію Стюдента. Для з'ясування характеру зв'язку між факторіальною і результативними ознаками

здійснили вирівнювання “експериментальних” значень врожайностей прямолінійними залежностями з додатними кутовими коефіцієнтами, логарифмічними і ступеневими функціями та сповільнено зростаючими гіперболами з визначенням для відповідних залежностей R^2 -коефіцієнта. Виявилось, що за значенням R^2 -коефіцієнта найкраще вирівнювання забезпечила апроксимація “експериментальних” даних рівняннями гіпербол.

Зміна врожайності насіння льону-довгунцю $U_{лн}$ (ц/га) залежно від розораності сільськогосподарських угідь P_{yr} (%) за здійсненими розрахунками і проведеним аналізом описується таким рівнянням сповільнено зростаючої гіперболи:

$$U_{лн} = 3,89 - 89,69 / P_{yr} \quad (1)$$

при $r = 0,109$; $\eta = 0,204$; $R^2 = 0,629$; $\lambda_{лн} = 0,12$; $S_y = 1,04$ ц/га і $k_d = 0,042$,

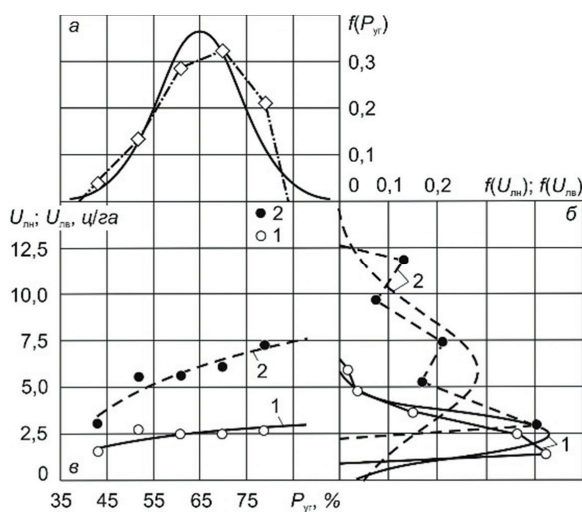
де r – коефіцієнт кореляції між результативною ознакою (тут урожайність насіння) і розораністю сільськогосподарських угідь;

η – кореляційне відношення результативної ознаки (тут урожайності насіння) по факторіальній (розораності сільськогосподарських угідь);

R^2 – коефіцієнт, що визначає вірогідність апроксимації експериментальних значень результативної ознаки (тут урожайності насіння) рівнянням (1);

2. Кореляційна таблиця щодо пошуку і з'ясування зв'язку між урожайністю насіння й волокна та розораністю сільськогосподарських угідь

Середня зважена врожайність насіння, ц/га	Сума частот	Урожайність насіння, ц/га					Розораність сільськогосподарських угідь, %	Урожайність волокна, ц/га					Сума частот	Середня зважена врожайність волокна, ц/га
		5,48–6,60	4,35–5,47	3,22–4,34	2,09–3,21	0,96–2,08		1,96–4,12	4,13–6,29	6,30–8,46	8,47–10,63	10,64–12,80		
1,52	2					2	38,2–47,1	2				2	3,04	
2,65	7		1	1	2	3	47,2–56,1	5				2	7	5,52
2,42	15			3	6	6	56,2–65,1	8	3		1	3	15	5,64
2,52	17		1	4	4	8	65,2–74,1	6	3	5	1	2	17	6,10
2,65	11	1			7	3	74,2–83,1		3	6	2		11	7,18
	52	1	2	8	19	22	Сума частот	21	9	11	4	7	52	

Полігони і криві нормального розподілу:

a – розораності сільськогосподарських угідь $P_{уг}$; *б* – урожайності насіння $U_{лн}$ (1) і волокна $U_{лв}$ (2); *в* – зміни врожайності насіння $U_{лн}$ (1) і волокна $U_{лв}$ (2) залежно від розораності сільськогосподарських угідь $P_{уг}$

$\lambda_{лв}$ – показник оцінювання вирівнювання експериментальних значень результативної ознаки (тут урожайності насіння) рівнянням (1);

S_y – помилка рівняння (1) криволінійної регресії результативної ознаки (тут урожайності насіння) по розораності сільськогосподарських угідь;

k_d – коефіцієнт детермінації, що визначає силу впливу факторіальної ознаки на результативну.

За коефіцієнтом детермінації $k_d = 0,042$ можна зробити висновок щодо значущості впливу розораності сільськогосподарських угідь на врожайність насіння льону-довгунцю. Розораність сільськогосподарських угідь тільки на 4,2 % визначає варіювання врожайності насіння льону-довгунцю, а решту 95,8 % не поясненої дисперсії характеризує вплив інших неврахованих у цьому дослідженні факторів.

Кількісну зміну врожайності волокна льону-довгунцю $U_{лв}$ (ц/га) від розораності сільськогосподарських угідь $P_{уг}$ (%) характеризує таке рівняння:

$$U_{лв} = 11,43 - 345,63 / P_{уг} \quad (2)$$

при $r = 0,245$; $\eta = 0,270$; $R^2 = 0,908$; $\lambda_{лв} = 0,08$; $S_y = 2,95$ ц/га і $k_d = 0,078$.

На рисунку наведені полігони і криві нормального розподілу досліджуваних ознак та криві зміни врожайності насіння і волокна льону-довгунцю залежно від розораності сільськогосподарських угідь, що побудовані з використанням рівнянь (1) і (2).

Рівняння (1) і (2) по показниках оцінювання вирівнювання $\lambda_{лв}$ задовільно описують характер зміни врожайності насіння і волокна льону-довгунцю залежно від розораності сільськогосподарських угідь. За значеннями помилок S_y рівнянь регресії (1) і (2) та наведеними кривими зміни $U_{лн}$ і $U_{лв}$ залежно від $P_{уг}$ простежується, що з підвищенням розораності сільськогосподарських угідь понад 50 % урожайність льонопродукції зростає, але темп цього зростання уповільнюється і знаходиться в межах помилок рівнянь регресії.

Висновки

Дослідження функціонування 52 реальних великотоварних аграрних підприємств Житомирського Полісся з концентрацією посівних площ льону-довгунцю від 4,2 до 13,6 % і розораністю сільськогосподарських угідь в межах 38,2–83,1 % виявили між урожайністю льону-довгунцю і розораністю угідь відповідний статистичний

зв'язок. Цей зв'язок оцінюють додатні коефіцієнти кореляції між урожайністю насіння й волокна та розораністю угідь відповідно 0,109 і 0,245 за кореляційних відношень у тій самій послідовності 0,204 і 0,270.

Вирівнювання експериментальних значень урожайності льонопродукції залежно від роз-

ораності сільгоспугідь за прямою з додатним кутівим коефіцієнтом, рівняннями логарифмічної і ступеневої функцій та гіперболою зворотного зв'язку з визначенням R2-коефіцієнтів указало на краще узгодження експериментальних даних рівняннями гіперболічних залежностей. Такі залежності є сповільнено зростаючими. Зі збільшенням розораності понад 50 % підвищення врожайності льону-довгуноцю уповільнюється, сягаючи за вільними членами гіперболічних рівнянь своїх асимптотичних значень, які по врожайності насіння і волокна дорівнюють відповідно 3,89 і 11,43 ц/га.

Одержані результати до деякої міри збігаються з рекомендованою агроекологічною доціль-

ністю обмеження розораності сільськогосподарських угідь в Україні [2, 6, 14]. Опосередкованим підтвердженням виявленого характеру зміни врожайності льону-довгуноцю залежно від розораності сільськогосподарських угідь є з'ясування дослідниками [12] зростання рівня родючості угідь від 16,3 до 34,3 бала з підвищенням в адміністративних районах Житомирської області розораності земель від 49,9 до 85,0 %.

Напрямок подальших розвідок має бути спрямований на пошук і з'ясування зв'язків між розораністю сільськогосподарських угідь і показником ефективності використання машинно-тракторного парку аграрних підприємств.

Бібліографія

- Надточій П.П. Екологія ґрунту та його забруднення / Надточій П.П., Вольвач В.Ф., Гермащенко В.Г. – К.: Аграрна наука, 1998. – 286 с.
- Зубець М.В. Ерозія: стан та шляхи розв'язання проблеми / М.В. Зубець, С.А. Балюк, Д.О. Тімченко // Вісник аграр. науки. – 2008. – № 3 – С. 8–12.
- Банк О.П. Агроекологічні аспекти оцінки втрат запасів ґрунту від ерозійних процесів / О.П. Банк, П.І. Мороз // Зб. наук. праць Уманського держ. аграр. ун-ту / Редкол.: П.Г. Копитко (відп. ред.) та ін. – Умань, 2004. – Вип. 58. – С. 133–141.
- Сайко В. Актуальні проблеми землеробства: протистих шляхів мінімалізації обробітку ґрунту не буває / В. Сайко // Техніка АПК. – 2008. – № 1. – С. 8–14.
- Банк О.П. Агроекологічна оцінка еродованості земель на Черкащині / О.П. Банк, П.І. Мороз // Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету. – 2007. – № 1. – С. 26–29.
- Сайко В.Ф. Проблеми раціонального використання земельного фонду України / В.Ф. Сайко // Землеробство. – К.: Урожай, 1996. – Вип. 71. – С. 3–10.
- Докучаєв В.В. Избранные труды / В.В. Докучаев; под ред. Б.Б. Полюнова. – М.: Изд-во АН СССР, 1949. – 643 с.
- Оптимізація агроландшафтів та раціональне землекористування в Дніпропетровській області / І.П. Чабан, В.О. Забалуєв, В.І. Фененко, В.В. Кулініч // Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету. – Дніпропетровськ, 2003. – № 2. – С. 7–12.
- Татаріко О.Г. Біологізація та екологізація ґрунтозахисного землеробства / О.Г. Татаріко // Вісник аграр. науки. – 1999. – № 10. – С. 5–9.
- Охорона та раціональне використання природних ресурсів і рекультивация земель: навч. посібник / [П.П. Надточій, Т.М. Мислива, В.В. Морозов та ін.]; за ред. Надточія П.П., Мисливої Т.М. – Житомир: Вид-во Держ. агрокол. ун-ту, 2007. – 420 с.
- Шевченко І.А. Використання орних земель Чернігівщини та проблеми відродження їх продуктивності / І.А. Шевченко // Вісник Харків. нац. аграр. ун-ту. – Харків, 2004. – № 7. – С. 282–286. – (Серія: “Економіка АПК і природокористування”: ринкові трансформації та розвиток продуктивних сил аграрного сектору).
- Микитюк В.М. Формування продовольчої безпеки в Україні: регіональний аспект: монографія / Микитюк В.М., Скидан О.В. – Житомир: Вид-во Держ. агроколог. ун-ту, 2005. – 248 с.
- Булигін С.Ю. Формування екологічно сталих агроландшафтів / С.Ю. Булигін. – К.: Урожай, 2005. – 300 с.
- Булигін С.Ю. Формування просторової бази землеробства ХХІ сторіччя / С.Ю. Булигін // Вісник Харків. держ. аграр. ун-ту. – Х., 1999. – № 2. – С. 20–25. – (Серія: Ґрунтознавство, агрохімія, землеробство, лісове господарство).
- Особливості програмування агроєкосистем Полісся / В.П. Стрельченко, А.М. Бовсунівський, О.П. Стецюк, М.В. Налупко // Вісник аграр. науки. – 1999. – № 10. – С. 21–24.
- Житомирщина у цифрах у 2015 році: статистичний зб. / За ред. Г.А. Пащинської. – Житомир: Держ. служба статистики України, Головне управління статистики у Житомир. обл., 2016. – 143 с.
- Комплексна програма розвитку сільського господарства Житомирської області у 2009–2010 роках та на період до 2015 року. – Житомир: Рута, 2009. – 304 с.
- Лімонт А.С. Розораність сільськогосподарських угідь та результативність машинно-тракторного парку льоносіючих підприємств / А.С. Лімонт // Вісник Житомир. нац. агроколог. ун-ту. – Житомир, 2008. – № 2. – С. 118–129.
- Дмитриев Е.А. Математическая статистика в почвоведении: учеб. пособие / Е.А. Дмитриев. – М.: Изд-во МГУ, 1972. – 292 с.
- Хикс Ч. Основные принципы планирования эксперимента / Ч. Хикс; пер. с англ. Т.И. Голиковой, Е.Г. Коваленко, Н.Г. Микешинной; под ред. В.В. Налимова. – М.: Мир, 1967. – 407 с.